Сергійчук Володимир Іванович
доктор історичних наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Воропаєва Тетяна Сергіївна
кандидат психологічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Авер'янова Ніна Миколаївна
кандидат філософських наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «УКРАЇНСТВО»

Анотація. *У статті аналізуються різні аспекти сучасного розуміння категорії «українство». Теоретико-методологічною основою цього дослідження є інтегративний підхід. Розглядаються також головні особливості, передумови та перешкоди на шляху консолідації світового українства та становлення української модерної нації європейського типу.*
Ключові слова: *українознавство, російсько-українська війна, українство, українськість, модерна нація, інтегративний підхід.*

Проблема вдосконалення термінології сучасного українознавства є дуже актуальною, оскільки наукове осмислення подібних питань обумовлюється не тільки потребою подальшої консолідації світового українства в умовах російсько-української неоімперської війни, але й необхідністю оптимальної реінтеграції населення окупованих територій після завершення війни.

Інтегративний підхід став методологічною основою багатьох українознавчих досліджень, присвячених трансформаціям колективної ідентичності громадян України [6]; інформаційній безпеці України [2]; цивілізаційному розвитку українського народу [7]; колористичним уявленням українців [9; 10]; становленню національної самосвідомості українців [3]; впливу образотворчого мистецтва на національне виховання особистості [1].

Інтегративне розуміння категорії «українство» враховує, що предметом сучасного українознавства є «українство як загальноцивілізаційний феномен, закономірності та особливості його формування і розвитку в часо-просторовому вимірі як на теренах України, так і поза ними» [15, с. 17]. Отже, українство – це збірне поняття, що охоплює і етнічних, і політичних українців (які можуть мати й іншоетнічне походження), а також вихідців з України, мігрантів та представників української діаспори. Не варто плутати терміни «українство» та «українськість», як це роблять окремі науковці. Системотворчим чинником і етнічного, і національного буття українства як великої соціальної групи є ***українськість*** в її етнічній, культурно-мистецькій, громадянсько-політичній та інших формах [4, с. 94–103]. Українськість – це історично сформована адаптивно-еволюційна система ознак і властивостей, які вирізняють українську людину, українську спільноту і українську культуру з-поміж інших аналогічних об'єктів (феноменів). Під поняттям «українство» розуміються «українці не лише як автохтонний етнос, що обіймає певні терени від найдавніших часів до сьогодні, а і як світовий феномен (включаючи українців, що проживають у понад 60 країнах світу і не втратили своєї національно-культурної ідентичності)» [15, с. 20]. Таким чином, категорію «українство» ми вважаємо міждисциплінарною і досліджуємо її в системній єдності з категорією «українськість».

Коли мова йде про консолідацію українства (як вітчизняного, так і зарубіжного), то у

цьому випадку окреслюється нове дослідницьке поле, яке змушує науковців перейти з рівня політичної нації (ядром якої є етнічна нація) на вищій рівень – транскордонний, трансдержавний і трансконтинентальний. Адже сучасне світове українство – це соціальна цілісність мета-політичного порядку, оскільки дана цілісність є певною «надбудовою» над українською політичною нацією (найважливішими складовими якої є українська етнічна нація та громадянське суспільство, які є суб'єктами модерного державотворення; у зв'язку з цим, ті дослідники, які називають політичну націю «громадянською», нівелюють важливе значення громадянського суспільства, яке значно підвищується у постколоніальну добу та в умовах нинішньої російсько-української неоімперської війни). У цьому випадку постають і нові завдання, зокрема, забезпечення нормального функціонування та розвитку всіх складових, які утворюють матрицю транскордонної єдності українства (зокрема, об'єднуючої ідеї, спільної діяльності, спільної ідентичності, спільного культурно-інформаційного простору, соціального капіталу (комплекс зв'язків, підтримуваних на основі базових норм і цінностей, які поділяються більшістю членів даної соціальної цілісності, що уможливлює налагодження ефективної взаємодії, соціальної підтримки та взаємної довіри у даному середовищі) тощо) [14].

Українство як соціальна цілісність мета-політичного порядку складається з різноманітних груп та спільнот, яким властиві різні форми згуртування, консолідації, інтеграції тощо (ці форми будуть розглянуті нижче). Відомо, що групи можуть бути реальними і умовними, малими і великими (сучасні науковці вважають, що максимальна кількість членів малої (контактної) групи може коливатись від 15 до 30 осіб). Рівень розвитку груп залежить від таких параметрів групоутворення, як час існування даної цілісності, кількість та інтенсивність комунікацій, наявність чітких владно-підлеглих відносин, ступінь опосередкованості міжособистісних відносин спільною діяльністю та спільними потребами, інтересами, ідеалами й цінностями. Група проходить такі стадії свого розвитку (позитивного або негативного) в процесі групоутворення: дифузна група (це незгуртована група, члени якої не включені у спільну діяльність) – просоціальна (або асоціальна) асоціація – просоціальна (або асоціальна) корпорація – група вищого рівня розвитку (колектив).

Оскільки далі буде йти мова про людські спільноти, то у зв'язку з цим варто зауважити, що деякі тварини також живуть у спільнотах, тобто постійних або тимчасових об'єднаннях – стадах, табунах, зграях, сім'ях тощо. В умовах таких спільнот розгортається групова й територіальна поведінка та комунікація тварин. На відміну від людських спільнот і суспільств (життєдіяльність яких детермінується політико-правовими, соціально-економічними, культурно-історичними й соціально-психологічними чинниками), групова поведінка тварин у межах відповідних спільнот цілком залишається в рамках суто біологічних закономірностей. Отже, спільнота – це об'єднання людей, згуртованих спільними умовами життя, потребами, інтересами, цілями, цінностями. Найменшою спільнотою є родина, найбільшою спільнотою є етнічна нація. Соціальна спільність – це, як правило, велика, складно організована група людей, яка виділяється на основі певних соціальних ознак (вікова, статева, станова, класова, етнічна належність тощо) та існує у спільному просторі й часі. Найбільшою спільністю у світі є людство як історично утворена велика соціальна група людей, об'єднаних економічними, соціокультурними, інформаційними та іншими зв'язками між різними країнами і народами. Наступними за величиною є окремі цивілізаційні спільності, наприклад, європейська цивілізація, до якої належить і Україна. Ще меншими є політичні нації, в структурі яких поєднується спільнотне і суспільне.

Необхідно відрізняти соціальну спільність (як групу) від соціокультурної та соціально-психологічної спільності (тобто подібності) певних груп. У другому випадку спільність – це однаковість чогось для всіх; це те спільне, що притаманне кожному з

порівнюваних явищ; нерозривний зв'язок, єдність. Дане поняття використовується для позначення подібності, схожості елементів, що утворюють єдине ціле. Чим вищою є соціокультурна або соціально-психологічна спільність людей, тим більшою мірою розвинуте в них почуття «Ми», почуття групової приналежності, пов'язане з усвідомленням специфічних особливостей, інтересів, цінностей своєї групи. Соціокультурна, соціально-психологічна, етнокультурна, суспільно-політична спільність є результатом спілкування та взаємодії людей в різних групах і спільнотах. Дуже близьким до вище згаданих понять є поняття спілка – це об'єднання людей, пов'язаних спільними умовами життя, спільною метою; товариство. Спілкою може бути невелике об'єднання людей зі спільними інтересами в торгівлі, виробництві тощо, а також громадське об'єднання, організація.

У межах спільнот, спілок та суспільств виробляються норми поведінки (групові норми – це сукупність правил і вимог, що вироблені кожною реально функціонуючою спільнотою і відіграють роль важливого засобу регуляції поведінки членів даної спільноти, характеру їх взаємовідносин, взаємодії та спілкування; чітка система групових норм сприяє підвищенню стійкості й стабільності групи, полегшує здійснення соціального контролю, зумовлює процес спільнотного та особистісного розвитку), спосіб життя, культурні традиції, спільні цінності, громадська думка, масові рухи, зміст яких відображається в уявленнях, ментальності, образі світу, свідомості та світогляді окремих осіб, що є членами цих груп.

На теренах України існували найрізноманітніші групи [5, с. 111–118], які стали фундаментальним підґрунтям для становлення українства, зокрема:

1) родові спільноти (рід – це група кровних родичів, що ведуть своє походження по материнській або по батьківській лінії; рід прийшов на зміну первісному людському стаду, для нього характерна екзогамність (заборона шлюбів всередині роду), яка виступає для нього в ролі структуроутворюючого фактора; родові зв'язки були формою, в якій існували спільнотні, суспільні, в тому числі виробничі відносини; родовим спільнотам притаманні первісний колективізм, відсутність приватної власності, класів та моногамної сім'ї); традиції родового згуртування шанувались в Україні тривалий час, наприклад, широко відомими є українські роди Олельковичів, Острозьких, Гулевичів та ін.;

2) родинні спільноти (родина, сім'я – це соціальна система, якій притаманні риси соціального інституту і малої соціальної групи; як соціальний інститут, сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, які регламентують взаємовідносини між подружжям, батьками, дітьми та іншими родичами; українська родина розглядається як заснована на шлюбі або кровній спорідненості мала група, члени якої зв'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою);

3) племінні спільноти (наприклад, давньоукраїнські племена бужан, дулібів, волинян, древлян, дреговичів, полян, сіверян, тиверців, уличів тощо);

4) етнічні спільноти й етнографічні групи (український етнос, кримськотатарський етнос, етнографічні групи бойків, лемків, гуцулів та ін.);

5) територіальні спільноти (уділи, повіти, паланки, хутори, слободи тощо);

6) духовно-споріднені спільноти (побратимство, посестримство, кумівство (мається на увазі різновид духовної спорідненості між кумами, а не непотизм) тощо);

7) селянські господарські спільноти (верв, мир, село, громада тощо); наприклад, громада як форма громадського землеволодіння й землекористування була відома на теренах України з первісної доби (в цю епоху вона була основним виробничим і громадським осередком); вона характеризувалася спільним володінням засобами виробництва і повним або частковим самоврядуванням; в історії України були відомі різні форми господарських спільнот гуртового, громадського землеволодіння і

землекористування, наприклад, дворищне, сябринне, громадська регуляція поперемінного землекористування при системі перелогу, трипілля, спільного лісу, пасовищ та ін.; на теренах України функціонували родові общини, а також сімейні та сільські (сусідські); але для українства не була властива спільнота типу російської земельної общини; відомо, що в другій половині XVIII ст. і на початку XIX ст. деякі поміщики штучно насаджували російський тип общини на південних землях України, але навіть у тих губерніях, де формально було встановлено общинне землекористування, більше 80% громад не робили періодичних переділів і господарства користувалися землею у звичних подвірних межах (цікаво, що суцільна колективізація сільського господарства, як колоніальна практика радянської імперії, проходила набагато легше і швидше на корінних російських теренах, де були найміцнішими общинні традиції);

8) релігійні спільноти (язичницькі та релігійні громади, духівництво тощо);

9) оборонно-військові спільноти (дружина, гридь, ополчення, козацьке військо, Армія УНР, Українська Галицька Армія, «Карпатська Січ» та ін.);

10) виробничо-ремісницькі спільноти (бортники, броварники, гончарі, золотарники, кожум'яки, ливарники, мірошники, чумаки тощо);

11) корпоративні спільноти (міські ремісничі організації часів Київської Русі, цехи);

12) станові (стан – це соціальна група людей із закріпленими законом спадкоємними правами та обов'язками, що остаточно склалася під час розшарування феодального суспільства) спільноти (князі-магнати, шляхта, міщани, селянство та ін.);

13) повстанські спільноти (опришки, гайдамаки, загони УПА тощо);

14) націєтворчі спільноти (братства, козацтво та ін.);

15) громадські (громада – це група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів тощо; об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організація; поземельне селянське об'єднання, а також збори членів цього об'єднання; організація української ліберальної інтелігенції в 60 – 90-х рр. XIX ст.) спілки та спільноти (молодіжні громади, «Просвіта», НТШ, «Стара громада» та інші осередки української інтелігенції);

16) громадянське суспільство;

17) український соціум (як єдність «спільнотного» і «суспільного») – це історично утворена сукупність людей, які об'єднані спільним проживанням на теренах України, подібністю загальних умов життя, поділом праці, нормами поведінки, базовими цінностями, а також реальними взаємовідносинами в процесі спільної практичної та духовної діяльності.

Існували також відповідні засоби управління, згуртування та консолідації цих груп, зокрема, віче, з'їзди князів, суди, боярські ради, козацькі ради та інші органи самоврядування, а також звичаєве право, козацьке право, магдебурзьке право тощо. Суб'єктами соціальної консолідації на теренах України були давньоруські князі, видатні церковні діячі, гетьмани, братчики, козаки, передові представники шляхти, відомі мислителі, письменники, поети, вчені, громадські й державні діячі. Але перебіг об'єднувальних процесів в Україні істотно гальмувався зовнішніми чинниками, у першу чергу, російською імперією.

Отже, у світі існують різноманітні суспільства і спільноти, етноси і нації, культури і цивілізації, і кожна з цих великих груп є унікальним, специфічним виявом універсальних загальнолюдських феноменів та закономірностей. Кожна з цих спільнот базується на принципово іншій системі внутрішніх зв'язків, які трансформуються від кровно-споріднених до територіальних, економічних, соціокультурних, сакральних, мовних, психологічних, релігійних, політичних, ціннісних, світоглядних, духовних тощо.

Європейська історія довела, що запровадження національного принципу консолідації потребує наявності розвинутої суверенності й суб'єктності окремих індивідів, оскільки

узаконення державної влади має відбуватися на основі вільного волевиявлення громадян, то це передбачало також перетворення цих індивідів з підданих у громадян і появу громадянського суспільства. Потрібно враховувати, що концептуальна модель модерної політичної нації є похідною від взаємодії титульної нації та громадянського суспільства (громадянським суспільством є спільність, члени якої усвідомлюють свою громадянську єдність, свою здатність на самоврядування, засобом якого є держава, політичні партії, громадські організації та вільні об'єднання громадян; потрібно враховувати, що ті нації, в межах яких політичні й громадянські права не забезпечені, не є одночасно й громадянськими суспільствами), які розбудовують модерну державу, саме тому і процес сучасного націєтворення, і процес консолідації світового українства (ці процеси були помітно активізовані в умовах нинішньої російсько-української неоімперської війни) потребують взаємодоповнення спільнотного та суспільного. Згуртована українська модерна нація європейського типу є результатом діяльності держави та політичної й культурницької еліти, спрямованої на консолідацію різноетнічного населення країни, змістом цієї діяльності є інтеграція представників усіх етнічних і національних меншин в єдину державно-політичну спільність (яка гармонійно поєднується з розвинутим громадянським суспільством) та формування у всіх верств населення усвідомлення єдності країни та спільності інтересів її громадян. Процеси консолідації світового українства потребують потужного духовно-світоглядного «забезпечення», яке мусить виробити і вдосконалити сучасна українська соціогуманітаристика [8; 11; 12; 13]; потрібна також більш потужна державна підтримка національних інституцій, символів, звичаїв, традицій, свят, історичних подій, які репрезентують національну і транскордонну ідентичність українства на різних соціокультурних рівнях.

Список використаних джерел:

1. Авер'янова, Н.М. (2007). Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз). Автореферат дис.. ... канд. філос. наук: спец. 09.00. 12 «Українознавство». КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.
2. Авер'янова, Н.М. & Воропаєва, Т.С. (2020). Інформаційна безпека України: соціально-філософські аспекти. Молодий вчений, (10(86)), 297–303. Вилучено з: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-61.
3. Бойко, С. М. (2005). Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір. Автореф. дис…к. філос. н.: 09.00.12 – українознавство. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.
4. Воропаєва, Т. (2004). Українські націєтворчі процеси крізь призму сучасних націєтворчих концепцій: комплексний підхід. Українознавство–2005. Календар-щорічник. К.: Українська Видавнича спілка. С. 94–103.
5. Воропаєва, Т. (2006). Форми, засади й механізми спільнотного згуртування українців. Українознавство–2007. Календар-щорічник. К.: Українська Видавнича спілка. С. 111–118.
6. Воропаєва, Т. С. & Авер'янова, Н. М. (2022). СТРАТЕГІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЯК НАЙОПТИМАЛЬНІША СТРАТЕГІЯ ПЕРЕМОГИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ. The 11 th International scientific and practical conference "Innovations and prospects of world science" (pp. 476–483). June 22-24, 2022. Perfect Publishing, Vancouver, Canada.
7. Воропаєва, Тетяна & Авер'янова, Ніна. (2019). Цивілізаційний розвиток українського народу: культуротворчі аспекти. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, (4), 18–23.
8. Воропаєва, Т.С. (2016). Трансформація ціннісних пріоритетів громадян України (1990–2016 рр.). Перспективные тренды развития науки: философия, литература и лингвистика, культура и искусство, архитектура и строительство, история: монография. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, (pp. 6–41). Вилучено з: https://www.sworld.com.ua/files/content_simp/s7/book5.pdf.
9. Ковтун, Л.І. (2011). Міфологема софійності в культурі Київської Русі. Українознавчий альманах, (6), 25–29. Вилучено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2011_6_8.

10. Ковтун, Л.І. (2009). Український колористичний код світотворення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство, (13), 49–52. Вилучено з: http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-13/Kovtun.pdf.
11. Сергійчук, В. (2023). Соборна пам'ять України. Календар-Альманах. Київ: ПП М.І. Сергійчук.
12. Сергійчук, В. (2013). Український Крим. Вид. 2-ге, доповнене. Вишгород, 304 с.
13. Сергійчук, В. (2017). Шляхи формування української ідентичності і державності: автохтонне хліборобство та глибока духовність. Народна творчість та етнологія. Випуск 4. С. 26-40.
14. Сергійчук, В.І., Піскун, В.М. & Воропаєва, Т.С. (2005). Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. Фундаментальні орієнтири науки. (с. 24–53). Київ: Академперіодика.
15. Українознавство. Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 672 с.